

Competitive Scramble is an Evil Ingenuity: Proceedings from the International Conference on the Biography and Songs of Alhaji Abubakar Kassu Zurmi in Heroic Poetry

A Publication of the Department of Nigerian Languages, Sokoto State University, Sokoto

ISBN 978-978-62480-5-9 (Print) | ISBN 978-978-62480-5-9 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.65760/kassu.i1.32> Website: www.ssu.edu.ng | Issue 1 | April 2025 |

Wakokkin Barayi: Nazarin Salon Labari da na Hira a Wasu Wakokin Abubakar Kassu Zurmi

Aishatu Shehu Maimota

Sashen Hausa, Kwalejin Shari'a da Ilmin Addinin Musulunci ta Malam Aminu Kano,

Corresponding Author: Aishatu Shehu Maimota maimotaisha@gmail.com

Lambar Waya: 08066054705

Tsakure

Nazarin wakokin baka na Hausa ba sabon abu ba ne duba da tarin ayyuka da aka gabatar, sai dai a kodayaushe mai nazarin kan yi kokarin zakulo wasu abubuwa da zummar kara haska wasu hikimomi da Allah ya yi wa makadan Hausa da ya kamata a kara fadada bincike a kan su. Wannan bincike an gudanar da shi ne da nufin bibiyar yadda makada Abubakar Kassu Zurmi yake amfani da salon bayar da labari da na hira a wakokinsa da ya yi wa barayi. An gudanar da wannan bincike a kan wakoki guda biyu da ya yi wa wasu barayi masu suna 'Sale na Gidan Goga' da 'Iro sai Mame.' Wasu daga cikin hanyoyin da aka bi wajen gudanar da binciken sun hada da karanta matanin wakokin da saurarar su, tare da mayar da hankali kan sauraren yadda makadn ke bayar da labari da yin hira a wadannan wakoki, domin su dace da manufar binciken. An kuma tattauna da wasu masana da suka yi ayyuka a kan Makada Kassu Zurmi da daidaikun jama'a da suke da sha'awar wakokinsa. Mukalar tana kan koyarwar Yahya (2016) wanda a ciki ya yi magana a kan salailan biyu da nau'insu a wakokin Hausa. Daga cikin ire-iren salo da ya kawo wannan takarda ta zabi biyu ta binciko tare da karin haske a wadannan wakoki. Daga karshe wannan bincike ya gano lallai makada Kassu Zurmi gwani ne na amfani da salon bayar da labari da na hira musamman a yadda aka samu hakan a wadannan wakoki biyu da aka nazarta.

Copyright: *Provided that the author(s) and the source are credited, noncommercial use of the article is allowed, including printing and distribution.*

Gabatarwa

Makadān baka na Hausa suna da hanyoyi da dabaru da suke kwarzanta mutum su ba da labari a kan sa tare da bayyana waye shi cikin hikima da zalakar waka. Haka zalika idan sun so komai munin hali ko dabi'a da wannan mutumi yake da ita sai su yi amfani da wasu dabaru su cicciba shi ya yi suna har a san shi a fagen sana'arsa ko dabi'arsa. Makada Abubakar Kassu Zurmi na daga cikin makada da Allah ya yi wa baiwa ta sigar waka, ya yi fice a wakokin maza musamman bangaren tauri da farauta. Duk da an fi danganta shi da bangaren tauri an san wannan makadi da yi wa barayi wakoki, daban-daban, kuma za iya cewa tauri da sata duka abubuwa ne da sai jarumi ka iya, duk da sata mummunar dabi'a ce a kowacce al'umma, amma kuma ba a raba kowacce al'umma da samun barayi a cikinta.

Wannan makala ta bibiyi salon bayar da labari da hira a wasu wakokin makada Abubakar Kassu Zurmi da ya yi wa wasu barayi; Sale na Gidan Goga da Iro Sai Mame. Bayan bibiyar wadannan salailai a wakokin an yi tsokaci tare da sharhi kan wannan labari da hira da suka faru a wadannan wakoki.

Watakil masu karanta ko sauraren wannan makala su ji wani dan waka su ce ba haka Kassu ya fada ba, na yi amfani ne da matanin wakokin da ke cikin littafin Magaji (2016). Ni da Magaji duka ba ma magana da Hausar da Kassu ya yi magana kuma ba mu kware a cikinta ba, don haka za a iya samun kuskure a ciki wanda a shirye nake na karbi gyara kan wannan, musamman daga wadanda suka kware a Hausar Kassu Zurmi.

Ma'anar Wakar

Idan aka yi la'akari da ma'anar waka daga masana kamar, Dangambo, (2007 sh 6) da Yahya, (2016 sh 26) da Gusau, (2003 sh diii) da Yahya (1997 sh 4) da sauransu za a iya bayyana waka da; Sako na azanci da ake rerawa ba fada ba, ta hanyar amfani da hikima da fasaha da zaɓar kalmomi da za su dace da sakon, kuma tana zuwa gunduwa-gunduwa tare da sautin murya. Haka kuma za a iya rerota da ka a furta da baki kurum, ko a tsara ta a takarda a karanta. Wannan ne ya sa waka ta rabu gida biyu aka sami ta baka da rubutacciya.

Bitar Ma'ana da Nazarce-Nazarce kan Salo a Waka

Idan aka kalli ma'anar salo a waka kamar yadda masana irin Dangambo (2007) da Yahya (2016) suka kawo, za a fahimci ba wani abu ba ne saloface hikimar mawaƙi, ta inda zai saka tunaninsa da wasu dabaru a lokacin da yake isar da sakonsa. Mawaƙa kan yi wannan dabaru don su zamo kwalliya da kara armashi ga waƙar don jan hankalin mai sauraro ko karanta waƙar.

Masana da manazarta sun gudanar da nazari ko bincike kan wakokin baka na Hausa a mataƙai daban-daban, da suka haɗa da kundayen digiri, da littattafai da kuma maƙalu. Daga ciki akwai waɗanda suka shafi wannan bincike, kamar, Dangambo, (1982) da Gusau, (1985) Yahya, (1997) da Yahya, (2002) da Dangambo (2007) da Maimota, (2008) da Gusau, (2011) da Yahya, (2013) da Magaji, (2016) da Yahya, (2016) da sauransu. Waɗannan ayyuka da wasu sun shafi wannan bincike duba da kusan duk sun safi salo ne a wakokin Hausa, wasu kuma nazarce-nazarce ne kan adabi da wakoki. Duk da waɗannan ayyuka sun shafi wannan bincike babu wanda ya yi kama da salon labari da hira a wakokin barayi da aka nazarta a wannan maƙala.

Bitar Wasu Nazarce-Nazarce kan Wakokin Barayi

Masana da Manazarta sun gudanar da nazari kan wasu wakoki da makada kamar Gambu da wasu suka yi ga barayi, duba da alakar wannan aiki da wadannan wakoki ya sa aka bibiyi wasu daga ciki. Misali akwai; Bunza, (2014) da Tsoho (2013) da Maiyama (2010) da Maiyama (2008) da Yahya, (1996) da sauransu. Wadannan ayyuka sun shafi wannan bincike kasancewar duka ayyuka ne kan wakokin barayi, amma ayyukan sun bambanta duba duka babu wanda ya kalli salon bayar da labari da na hira.

Salon Labari

Salon Labari na daya daga cikin nau'o'in salo da Yahya, (2016) ya samar, in da ya bayyana shi da:

... Abin da ake nufi da salon labari shi ne, mawaki ya kawo baitoci wadanda

ke bayyana abin da ya gudana tsakanin mutane biyu ko fiye. (Yahya, 2016 sh 141)¹

Duba da ma'anar salon labari da Yahya (2016) ya kawo, za iya bayyana salon labari da dabarar bayar da labari da mawaka kan yi, ta yadda za su bayar da labarin afkuwar wani abu a sigar waka.

Salon Hira

Yahya, (2016) ya bayyana cewa:

Idan baitocin waka suka kunshi muryar mai magana fiye da daya, wato, mawaki ya kaddara da shi da wani ne ke magana, ko kuwa wasu masu magana biyu ko fiye ne ke wa juna magana, to a fagen nazarin waka sai a ce mawaki ya yi amfani da salon

hira a cikin wakarsa. Yahya, 2016 sh 137)

Daga wannan bayani, za a iya bayyana salon hira da yadda mawaka ke saka tadi da ke aukuwa a cikin waka, wato yadda mawaka ke amfani da muryoyin wasu na tattaunawa a cikin waka.

Bayanin Mawaki Abubakar Kassu Zurmi

Sunan mawaki Kassu Zurmi na yanka Abubakar Muhammadu. An haife shi a garin Magarya ta kasar Zurmi, da ke karkashin karamar hukumar Zurmi ta jihar Zamfara a yanzu. Tarihi ya nuna mahaifinsa Muhammadu Ganga makadin Farauta ne, kenan Abubakar Kassu Zurmi ba haye ya yi wa abin ba, ma'ana ya gaji kidan maza daga mahaifinsa ne. Duk da kidan Farauta ya gada, Kassu ya yi suna a bangaren wakokin tauri, kamar yadda Magaji (2016) ya tabbatar da cewa wakokin tauri ne suka fito da shi, musamman wakokin da ya yi wa Nomau na Magarya da ta Shayi dan Labbo, wadanda dukanninsu 'yan tauri ne. A takaice za a iya cewa Abubakar Kassu Zurmi mawaki ne na Tauri da Farauta da Barayi, kuma shi dan na gada ne a fagen waka. Shaharar da ya yi a fagen kidan maza ta sanya har Sarkin Zurmi ya nada shi sarkin makadan maza na kasarsa. A wannan lokaci an yi kasaitaccen biki wanda 'yan tauri da 'yan farauta da barayi da makada daban-daban tare da jama'a masu dimbin yawa suka taru domin taya Kassu Zurmi murna. Dalilin wannan sarauta ne ake kiransa Makada wato Sarkin Makada. (Magaji, 2016)

Wakokin Kassu Zurmi na Barayi

Kassu Zurmi ya yi wa barayi da dama waka, kuma a cikin wasu wakokin yakan bayyana hanyoyi da dabaru da waɗannan barayi kan bi domin yin sata. Haka zalika yakan bayyana irin shiri da barawo kan yi kafin ya zama gagarumin barawo. Magaji, (2016) ya tabbatar da haka, inda ya ce:

A wakokinsa na barayi kuwa Kassu Zurmi ya yi kokarin bayyana barayi iri-iri da kuma hanyoyin yin sata iri daban-daban. Yadda ‘yanfarauta suke yin shiri kafin su tafi wurin farauta, haka su ma barayi suke yi. Gawurtaccen barawo yakan kasance duk wani makami ba ya kama shi, haka kuma ya mallaki irin su ki-bugu da ba-duhu da sauransu. ... (Magaji, 2016 sh 21-22)

Za a iya cewa irin wannan shiri da barayi ke yi ya sa suka faɗa rukunin maza (Jarumai), har ta kai mawaƙan maza irin su Kassu Zurmi da sauransu ke musu waka.

Takaitaccen Bayani Dangane da Waƙar Sale na Gidan Goga

Kassu Zurmi ne ya yi waƙar Sale na Gidan Goga bayan an yi masa sarautar Sarkin Makadān Maza na garinsu. Za a tabbatar da haka idan aka saurari waƙar, kasancewar a cikinta ya nuna ya je wajen Sale ne don ya kai masa kuka, wato ya je masa da bukatar ya taimaka masa da abin sha’ani, cewa yana so ya yi wasa saboda sarauta da aka naɗa shi. Inda ya ce:

Ni nik kai ma Sale kuka
Bahago an yi man sarauta wasa hwa za ni yi
... (Kassu Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 102)

Gaba ɗaya a waƙar Kassu ya bayar da labarin yadda ta kaya tsakaninsa da barawo Sale na gidan Goga a lokacin da ya nemi gudummawarsa don gudanar da bikin murnar sarauta da aka masa. Ya baiyana irin kabakin arziki na dilolin kaya da ya kawo masa waɗanda suka firgita shi, har ta kai ya nemi ba’asin yadda aka sami waɗannan kaya.

Salon Labari da Salon Hira a Waƙar Sale na Gidan Goga

Dangane da salon labari da salon hira a waka, mun ga yadda Yahya, (2016) ya bayyana su. Wato, za a iya bayyana salon labari da dabara da mawaƙa kan yi yadda za su bayar da labarin aukuwar wani lamari cikin sigar waka. Shi kuma salon hira dabara ce ta mawaƙa da suke sako taɗi tsakanin mutum biyu ko fiye, ta yadda za su tattauna kan wani abu.. A wannan gaba za mu tsunduma mu nemo waɗannan salailai guda biyu a wannan waka ta ‘Sale na Gidan Goga.

Daga ɗan waka na biyar Kassu ya fara bayar da labarin abin da ya faru tsakaninsa da Sale na Gidan Goga. Da ya tashi bayar da labarin sai ya bayar da shi ta sigar hira, wato taɗi da ya faru tsakanin mawaƙin da shi Sale. Inda ya ce:

Ni nik kai ma Sale Kuka
Bahago an yi man sarauta wasa hwa za ni yi
Yac ce, Kyale ko watam bakwai
Nic ce a’a bari dai a shekara
In anka shekara wasanmu ta yi kyau
(Kassu Zurmi cikin Magaji, 2016 sh 102S)

A wannan ɗa makada Kassu Zurmi ya fara da salon ba da labari da cewa “Ni nik kai ma Sale kuka”, wato shi ya je ya kai wa Sale kukansa, ma’ana ya je wa Sale da wata bukata

tasa. Daga nan ne ya fadɪ wannan bukata tasa ta salon hira, inda ya ce; “Bahago an yi man sarauta wasa hwa za ni yi”, shi kuma ya ba shi amsa da cewa “Kyale ko watam bakwai”, wato Salen ya ce da Kassu Zurmi ya bari sai nan da wata bakwai shi kuma ya ba shi amsa da cewa to a bari dai a shekara, don idan an bari an shekara wasan zai fi kyau. A tafaice abin lura shi ne, mawakin ya gwama salon ba da labara da salon hira duk cikin wannan ɗan wakarsa.

A ɗan waka na shida Kassu ya ci gaba da bayar da labari, da cewa ya daure an shekara, a labarin ya ci gaba da cewa tun saura wata biyu shekarar ta cika ya yi masa tuni ta sigar tadi cewa zai fa yi wasa, shi kuma ya ba shi amsa cewa ya saurare shi yana zuwa. A ɗa na bakwai makada mawakin ya ci gaba da labarin yadda ta kasance cewa, har aka kai sauran wata guda ya koma ya ce da Sale zai fa yi wasa, shi kuma ya ce masa a kyale ko saura wata bakwai ne ba ruwansa. Haka ya ci gaba da bayar da labarin yadda ta kaya tsakaninsu ga lokaci na karatowa amma bai ga Sale kuma bai ce komai ba. Tun ana saura wata bakwai ya zamo saura kwana bakwai, har kuma ya rage saura kwana biyu a yi kwanan shagalin, gas hi an yi duk wani shiri ana jiran lokaci ya yi amma shiru bai ji daga Sale ba. Yadda makadin ya nuna wasan an fara a daren Asabar, sai da aka gama kwanan shagalin ranar Asabar, ya shiga ɗaki, ya ji giwa ta darkako, wato Sale ya iso (yana fasalta takun Sale da ajiy kayan da ya zo da su).

Cikin salon labari Kassu ya bayyana cewa; Sale ya yi masa sallama ya fito daga ɗaki, sai ya yi tuntuɓe da dila ta kaya mai girma, a yadda ya fasalta ta cewa ta kai cikinsa don girma. Garin jawo dilar kayan wai sai ya yi tuntuɓe da wani kunshi har sai ya kai tsawon kugunsa, ya yi kokarin ya jawo amma sai ya tafi kamar zai fadɪ. Ya tafi kamar zai fadɪ ne sai kuma ya ci karo da wata dilar kayan ta fi tsayin kwaurinsa don a yadda yace ta kai gwiwarsa. Ga yadda suka zo a ɗiyan wakar

Yad daure dai anka shekara na Marahwa
Tun da sauran wata biyu da kwana
Nic ce wasa hwa za a yi
Yac ce to saurara dai zuwa nikai
Hay yaz zam saura wata guda
Kuma niz zo mai nic ce wasa hwa za a yi
Saura wata guda ta taho
Yac ce kyale su ko watan bakwai ina ruwana

...

Jama'a hat tak komo saura wata bakwai
Taz zam saura bakwai guda
Ina ɗaka ban dai ga Sale ba

...

Bahago hat taz zam kwana ukku
Taz zam saura kwana biyu
Asibici a yi kwanan sanyi
Ran Lahadi a yi wasa a watce,
An gamo kwanan sanyi Asibici
Na shige ɗaka ba ban dai ga sale ba

...

Ina ɗaka sai nij ji sallama,
Giwa ta darkako
Ji kau nikai jicik
Ji kau nikai jicik

Kaya nai kai jida
Ji dai nikai jicik
Ji dai nikai jicik
Yay yi sallama nah fito,
Nay yi nan haka nai tuntube da dila
Ta kai zuwa cikina naj jawo
Nay yi nan haka kuma nai tuntube da funshi
Ya kama nan gatona kuma naj jawo
Nak koma gadau-gadau nan niya
Kuma nay yi tuntube da dila ta kama nan guwawuna.
(Kassu Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 102-103)

A gaba Kassu ya ci gaba da bayar da labari cikin salon hira, inda ya dora da cewa, bayan ya ga dilolin kaya, ya tambayi Bahago (Sale) cewa, mene haka kashi-kashi?, Sale ya mayar masa da ya fara ba su ruwa su sha, har yana zaginsa yana kara wa da cewa, ya san daga inda ya fito ne?. Daga haka Kassu Zurmi ya kawo ruwa ya ba su suka sha suka koshi, sannan Sale ya ce masa duka kumshin kayan nasa ne, ya kwance ya yi wasansa. A ci gaba da labarin Kassu ya bayyana cewa kayan sun firgita shi don girmansu, don haka ya ce da Salen shi kam ya ga kaya amma bai san me ye a ciki ba, shi kuma sai ya ce masa, me ya shafe shi da son sanin abin da yake ciki?

A nan ya kamata a lura da cewa Kassu ya warware wani salo da Yahya ya kira salon dibilwa, salon da mawaƙi kan yi amfani da kalma mai iya daukar ma'ana biyu. To a nan Sale ya ce wa Kassu /ina ruwanka/, shi kuwa Kassu sai ya warware dibilwar da kalmar 'ruwa' ta kunsu, ya ce /har da hwarauhwarau/. Manufa ita ce, abin sha da akan kawo wa baƙo, walau ruwa ko fura ko furar da aka zuba ruwa cikinta(faraufarau), duk ruwa ake kiran wannan tarba. A takaice, da Sale ya ce ina ruwan Kassu da tambayar bayani, shi kuwa Kassu sai ya mayar da 'ruwan' Sale ya ambata zuwa faraufarau da ya kawo wa Sale ya sha don ya debe kishi.

Duk da Sale ya ce ba ruwan Kasu, amma ya zayyano abubuwan da ke cikin waɗannan dilolin kaya na turamen zannuwa da lili. Shi kuma Kassu ya karfafa ai ko shi ke da ruwa tunda shi za a ba wa abin da bai san ta yaya aka samo su ba (wataƙil ya hango za ta iya kwabe masa duba da yawan kayan). Ganin haka sai Sale ya lissafa masa kayan daki-daki da kuma yadda aka yi aka same su har ma da wurin da aka samo su, inda a fofarin karɓar har kisa aka yi. Jin yadda aka sami kayan ya sa Kassu ya kaɗu matuƙa a yadda ya ba da labarin, don daga karshe tsananin firgitar ta sa ya ce wannan kyauta kam ta baci don haka ba ya son kyautar, don kyautar za ta iya zama sheri a gare shi. Diyan wakar za su tabbatar da lallai akwai salon labari da hira a kusan duka diyan wannan waƙa, ga su kamar haka:

Nac ce, Bahago mi ak kasha-kashi
Yac ce kawo ruwa mu sha
Shege ka san inda nih hito
Nik kawo ruwa da taba dun ni aje masu,
Sunka nabba'a
Sun ka ce mani to ka ga funshi
Dud don ka munka yi shi
Kwance shi kai ta wasa
Wasanka ta yi kyau
Wannan funshin yab ba ni hirgita
Nic ce to Sale na ga funshi
Amma a ban cikin kaya

Ina ruwanka da ac ciki
 Wannan turamen lailai ne
 Wa'in kau riguna
 Waccan kau atanhwa ce
 Dud don ka suke ina ruwanka
 Nic ce had da hwarau-hwarauna
 Ni kau ba ni kwance kunshi ban san cikinsa ba
 Allat tsaran da dila ban san cikinta ba
 Kwance su ka yi ta wasa
 Nic ce babu ruwana
 Na Danbawa na ga dila
 Amma a ban cikin kaya
 Ka dai hwaɗa mani duk inda kay yi su
 Ni kam ba ni kwance kunshi ban san cikinsu ba
 Yac ce ina ruwanka da ac ciki
 Waɗanga dai turamen lailai
 Kaura yak kashe mutum yaɗ debo
 Nic ce ɗaya

Waɗanga riguna nan yas same su 'Yankaba
 Nic ce biyu
 Dan Abdu kwashe wagga atanhwa ta Kanwa ce
 Sale kana nic ce kwashe su ba ni so.
 (Kassu Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 103-104)

Mai karatu ko sauraren wannan waka zai fahimci cewa a farshen wannan ɗan waƙar ne Kassu ya kamala labarin da ya fara waƙar da cewa, /Ina horon ku maroka/ ... /Komi kwaɗan maroƙi yana kai ga kyautad da ba ya so/. Wato shi Kassu ya gamu da kyautar da ya ce a kwashe ba ya bukata!

Domin ƙarin haske ga mai karanta wannan maƙala, ga jadawali nan biye a ƙasa ƙunshe da 'salon labari' da 'salon hira' a waƙar 'Sale na Gidan Goga.' A taƙaice an bi waƙar an tsame wuraren da ke ɗauke da 'salon labari', an kuma ware wuraren da suke 'salon hira'.

SALON LABARI	SALON HIRA
Ni nik kai ma Sale Kuka Yac ce Nic ce	Bahago an yi man sarauta wasa hwa za ni yi Kyale ko watam bakwai A'a bari dai a shekara In anka shekara wasanmu ta yi kyau
Yad daure dai anka shekara na Marahwa Tun da sauran wata biyu da kwana Nic ce Yac ce	Wasa hwa za a yi To saurara dai zuwa nikai
Hay yaz zam saura wata guda Kuma niz zo mai, nic ce	Wasa hwa za a yi Saura wata guda ta taho

Yac ce	Kyale su ko watan bakwai ina ruwana
Jama'a hat tak komo saura wata bakwai Taz zam saura bakwai guda Ina daka ban dai ga Sale ba	
Bahago hat taz zam kwana ukku Taz zam saura kwana biyu Asibici a yi kwanan sanyi Ran Lahadi a yi wasa a watce An gamo kwanan sanyi Asibici Na shige daka ba ban dai ga sale ba	
Ina daka sai nij ji sallama Giwa ta darkako Ji kau nikai jicik Ji kau nikai jicik Kaya nai kai jida Ji dai nikai jicik Ji dai nikai jicik	
Yay yi sallama nah fito Nay yi nan haka nai tuntuɓe da dila Ta kai zuwa cikina nad dawo Nay yi nan haka kuma nai tuntuɓe da funshi Ya kama nan gatona kuma nad dawo Nak koma gadau-gadau nan niya Kuma nay yi tuntuɓe da dila ta kama nan guwawuna.	
Nac ce Yac ce	Bahago mi ak kasha-kashi Kawo ruwa mu sha Shege ka san inda nih hito
Nik kawo ruwa da taba dun ni ake masu Sunka nabba'a Sun ka ce mani	To ka ga funshi Dud don ka munka yi shi Kwance shi kai ta wasa Wasakka ta yi kyau
Wannan funshin yab ba ni hirgita Nic ce	To Sale na ga funshi Amma a ban cikin kaya "Ina ruwanka da ac ciki Wannan turamen lailai ne Wa'in kau riguna Waccan kau atanhwa ce Dud don ka suke ina ruwanka
Nic ce, had da hwarau-hwarauna,	

Ni kau ba ni kwance kunshi ban san cikinsa ba Allat tsaran da dila ban san cikinta ba	
Nic ce	Kwance su ka yi ta wasa Babu ruwana Na Danbawa na ga dila Amma a ban cikin kaya Ka dai hwaɗa mani duk inda kay yi su Ni kam ba ni kwance kunshi ban san cikinsu ba
Yac ce Nic ce Nic ce Sale kana nic ce	Ina ruwanka da ac ciki Wadanga dai turamen lailai Kaura yak kasha mutum yadɗebo Daya Wadanga riguna nan yas same su 'Yankaba Biyu Dan Abdu kwashe wagga atanhwa ta Kanwa ce Kwashe su ba ni so.

Takaitaccen Bayani Dangane da Wakar Iro Sai Mame

Wannan waka mai suna 'Iro Sai Mame waka ce da Abubakar Kassu Zurmi ya yi kan wani gbarawo mai suna Iro, inda a wakar ya bayyana irin wayo da dabarun sata da barayi ke amfani idan sun je sata. A wakar za a iya fahimtar wasu abubuwa da Kassu ke son isarwa ga masu sauraron wakarsa, wato yadda ya kamata jama'a musamman magidanta su kula musamman da daddare, wato su ringa farkawa don kar barawo ya far musu. A bangare daya kuma ya bayyana shaharar barawo Iro, ta yadda ta kai ba ya shakkar hukuma don hukumar ma ta san da shi, wato alkalai sun san da zamansa. Kassu ya kuma bayyana cewa akwai bambanci tsakanin dan tauri da barawo domin kowa harkarsa da ban, sai dai akan sami alaƙa tsakaninsu ta yadda akan samu saboda kwaɗayi dan tauri ya yi kuwa da shi ba barawo ba ne, amma ya nuna yana son abin hannun Iro musamman idan ya samu nasara a sata, amma ya gargade shi kar ya neme shi idan ta kwaɓe masa. Domin farawa wakar armashi Kassu ya haska wa Iro wuraren da ya kamata ya bincika idan ya je sata, kamar jeren daki na mata da laluben cikin katifa. Ba za a ce ga lokacin da aka yi wannan waka ba, domin mawaƙin bai haska lokacin da ya yi ba a wakar, haka kuma wannan bincike bai ci karo da wanda ya san lokacin da aka yi ta ba. Amma an tabbatar wakar na daya daga cikin fitattun waƙoƙi da Kassu Zurmi ya yi ga barayi.

Salon Labari da Hira a Wakar Iro Sa Mame

A baya cikin wannan takarda an bayyana mene ne salon labari da salon hira kamar yadda Yahya (2016) ya kawo da kuma yadda wannan makala ta kara fashin baki a kai. A wannan waka mai suna Iro Sai Mame an binciko waɗannan salailai. A ɗan waka na takwas makada Kassu Zurmi ya tabbatar cewa akwai bambanci tsakanin dan tauri da barawo don kowa da hanyar sana'arsa. Daga ɗan waka na goma ne ya fara bayar da labarin yadda wani ɗan tauri kwaɗayi ya kai shi abota da barawo har ya bakunci gidan barawon aka kawo masa kabakin abinci da nama iri-iri, Kassu ya cigaba in da ya bayyana dalilin haka ko da wannan barawon ya tare ɗan'uwam ɗan taurin ko maƙwabci ko sun yi kuwwa zai yi kamar bai jib

a, idan an tayar da zancen zai ce yana barci abin ya faru, sai KASSU ya yi sharhi da cewa ai ba zai kai d'auki ba don ya sha dadi a gidan barawon. Ga yadda diyoyin wakar suka zo:

Akwai d'antauri mai dogon kwadai,
Shi da barawo su an nan kas-kas-kas-kas
Mai kai bakunci gidan kwari.
Dan tauri ya kai bakunci gidan barai,
Hura mai nono a dama mai,
Gidanai ba ya samun ta,
Tuwo mai nama a tuka mai,
A sha nama da guraye
Gidanai baya samun su.
Wannan sai ka buge shi hanya dai,
Ko dan'uwanka ne,
Ko makwabcinka ne,
Ko kai kuwwa bay a tarba ma
Ya sha dadi gidan kwari.

Sai ka ji ya ce," Ban ji kuwwa ba,
Wallahi ina kwana an aka yi kuwwan nan,
Ban jiya ba wane am,"
A'a baya tarbawa,
Ya sha dadi gidan kwari.
(KASSU Zurmi cikin Magaji, 2016 sh 106)

A dan waka na 14 ai KASSU ya cigaba da bayar da labarinsa tare da tsarmo tadi ta sigar hira in da dan tauri ya yi don ya wanke kansa cewa lokacin da aka yi kuwwar neman dauki yana barci, inda ya ce:

Sai ka ji ya ce, "Ban ji kuwwa ba,
Wallahi ina *kwana* aka yi kuwwan nan
Ban jiya ba wane am".
... (KASSU Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 106)

KASSU Zurmi ya karfafa cewa barawo bala'i ne, don a tabbatar da haka sai ya ringa bayar da labarin irin dabarun sata da yake da ita. Daga cikin dabarun akwai cewa idan ya shiga gida ya ji kamar za a kama shi sai ya yi wa mutum *allo*, wato wayo ya motsa ruwa da hannu kacal-kacal kamar kare na sha, ta yadda zai sa maigida ya yi magana ga matarsa cewa ko ta bar ruwa a kwarya, ga karen makota can. na sha. A kokrin bayyana wadannan dabaru kuma ya sako hira, wato ya kaddara wani na magana da wani.

Kuma in yaj ji kamaz za ka ganewa,
Sai ya yi ma allo,
Ruwanga yakan motsa da hannunai,
Wai ya yi sha kamak karnai,
Nan kau ba kare ne ba
Sai ya motsa da hannunai ruwan,
Kacal-kacal-kacal.
"Ke kin aje kwaryar ruwa,
Kin ji karen gidan wane can dan nema yana sha."
(KASSU Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 108)

Idan aka yi tsai aka saurari wakar da Kassu Zurmi ya yi ta Iro sai Mame za a fahimci ya bayyana salon yadda Iro yake sata, don daga da na 26 zuwa karshe ya cigaba da bayar da labarin dabarun da Iro ke bi idan ya je sata. Misali cikin dabarun Kassu ya bayyana cewa, Iro kan shiga daki da gora a hannunsa da 'yar fitila ya kunna fitilar ya kanga wa mutum, mai barci idan ya ga haske ya daki fuskarsa zai ta shi cikin magagi firgigit. To kuma wai sai ya kasha fitilar, ya shirga ma mutum gora, dole mutum ya duburbuca, ya yi ihun barawo. Ga yadda diyoyin suka zo:

Kuma sai ya dago dakin mutum sannu,
Kana barawo ne in yash share ka shi ke nan,
Sai ya ga takobi ya janyakke,
Shi yi wuri ya iza ma yaronai shi dawo.

Akwai 'yag gitta ya daukekke,
Shi yi wuri ya iza ma yaro nai dawo
Akwai wata 'yag gora ya janyakka
Shi yi wuri ya iza
ma yaronai shi dawo,
Iro sai mame na gidan Mamman abin tsoro.
Sai ya bak ka tcinkenkam,
Sannan ya taho ya latsa ka
In da *wakag gutsu* shi zwage,
In yat taba akwai wani dan samu ya ebe
In kau ba samu ya hunce ka,
Wallahi barawo bila'i ne.
Sai ya kidaya awazzum mutun sannu,
Ga wata yag guntuwas sanda ya yanke
Yankan bazar ace,
Sai ya kidaya awazzanka,
Ya kawo hitila ya kanga ma,
Ka tashi kai ta zaucin kwana,
Ya shirga ma 'yate tcelen uwa
Ka ji bugu ka zabura ka ga daki fau,
Ya kasha hitila kuma daki ya koma dif,
Sai kato ya daburce,
Ka ji ya hwaɗa cikin korai,
"Waiyo barawo!"
Wallahi barawo bila'i ne.
Daɗa sai ya ga gudummawa ta taho,
Sannan ya tuna da gora tai,
Ka ji ya ce "ina gora ta?" Ina takobi na?
Kai mai la'ana,
Wallahi barawo bila'i ne
In dare in dare ya yi.
Wo na gidan Mamman shiririta
Dan kusa iro sai mame.
(Kassu Zurmi, cikin Magaji, 2016 sh 108-109)

<p>Akwai dantauri mai dogon kwadai, Shi da barawo su an nan kas-kas-kas-kas Mai kai bakunci gidan kwari...</p>	
<p>Dan tauri ya kai bakunci gidan barai, Hura mai nono a dama mai, Gidanai ba ya samun ta, Tuwo mai nama a tuka mai, A sha nama da guraye Gidanai baya samun su. Wannan sai ka buge shi hanya dai, Ko dan'uwanka ne, Ko makwabcinka ne, Ko kai kuwwa ba ya tarba ma Ya sha dadi gidan kwari.</p>	<p>..” Ban ji kuwwa ba, Wallahi ina kwana an ka yi kuwwan nan, Ban jiya ba wane am,”..</p>
<p>Kuma in yaj ji kamaz za ka ganewa, Sai ya yi ma allo, Ruwanga yakan motsa da hannunai, Wai ya yi sha kamak karnai, Nan kau ba kare ne ba Sai ya motsa da hannunai ruwan, Kacal-kacal-kacal.</p>	<p>“Ke kin aje kwaryar ruwa, Kin ji karen gidan wane can dan nema yana sha.”</p>
<p>Kuma sai ya dago dakin mutum sannu, Kana barawo ne in yash share ka shi ke nan, Sai ya ga takobi ya janyakke, Shi yi wuri ya iza ma yaronai shi dawo,</p>	
<p>Akwai 'yag gitta ya daukekke, Shi yi wuri ya iza ma yaro nai dawo Akwai wata 'yag gora ya janyakka Shi yi wuri ya iza ma yaronai shi dawo,</p>	
<p>Sai ya bak ka tcinkenkam, Sannan ya taho ya latsa ka In da <i>wakag gutsu</i> shi zwage, In yat taɓa akwai wani dan samu ya ebe In kau ba samu ya hunce ka,</p>	
<p>Sai ya kidaya awazzum mutun sannu, Ga wata yag guntuwas sanda ya yanke Yankan bazar ace, Sai ya kidaya awazzanka, Ya kawo hitila ya kanga ma,</p>	

<p>Ka tashi kai ta zaucin kwana, Ya shirga ma 'yate tcelen uwa Ka ji bugu ka zabura ka ga daki fau, Ya kasha hitila kuma daki ya koma dif, Sai kato ya daburce, Ka ji ya hwaɗa cikin korai,</p>	
<p>Dada sai ya ga gudummawa ta taho, Sannan ya tuna da gora tai, Ka ji ya ce "ina gora ta?" Ina takobi na? Kai mai la'ana.</p>	

Kammalawa

A wannan makala an bibiyi salailan labari da hira a waƙoƙi guda biyu na ɓarayi da Makada Abubakar Kassu Zurmi ya yi. An yi zaɓi waɗannan salailai biyu daga cikin salaila da Yahya, (2016) ya samar, inda aka biciko su a waƙar 'Sale na Gidan Goga' da ta 'Iro Sai Mame.' Da aka bibiya an tarar Makada Kassu Zurmi gwani ne na amfani da waɗannan salaila a waƙoƙinsa musamman waɗannan guda biyu da aka nazarta. Duk da wannan aiki ba kwatance ba ne, amma an fahimci waƙar 'Sale na gidan Goga' tana dauke da duka salon bayar da labari da na hira, don a jadawalin da aka kawo an sami diyoyin waƙa guda 12 da salon hira guda 7. A Waƙar Iro Sai Mame kuma an fitar da salon labari guda 8, inda ya tsarmo hira a wurare biyu. Duk da wannan makala ta takaita ga nazartr salon labari da hira, makalar ta hango makada Kassu Zurmi na amfani da wasu salailan da Yahya (2016), wato kamar 'salon dibilwa. (tambaya)' da na 'kinaya' da sauransu, an yi wannan hange ne da nufin haskawa manazarta hanya da za su faɗaɗa bincike kan waƙoƙin Abubakar Kassu Zurmi.

Manazarta

- Bunza, A. MA. (2014) *IN BA KA SAN GARI BA SAURARI DAKA: Muryar Nazari Cikin Tafashen Gambo*. Cairo: ElKodsPrinting House., A.B.
- Dangambo, A. (2007) *Daurayar Gadon Fede Waƙa*, Zariya: amana.
- Dangambo, A. (1982) "Rikidar Azanci: Siddabarun Salo da Harshe: Cikin TabarkokoTahamisin Aliyu Dansidi." A Cikin *Studies In Hausa Language And Culture 2*, Kano: Centre for the Study of Nigerian Languages, Bayero University.
- Gusau, S. M. (2011) *Adabin Hausa A Saukake*, Kano: Country Research and Publishing Limited.
- Gusau, S. M. (2003) *Jagoran Nazarin Waƙar Baka*, Kano: Benchmark Publishers Limited.
- Gusau, S. M. (1985) "Salo da Sarrafa Harshen Waƙoƙin Baka na Hausa." Makala, Kano: Jami'ar Bayero. Cikin Yahya (2016)
- Magaji, A. (2016) *Kassu Zurmi da Waƙoƙinsa*, Ibadan: Spectrum Books Limited.
- Maimota, A. S. (2008) "Salo da Sarrafa Harshe a Waƙar Salo ta Sani Sabulu Kanoma." Kundin Babbar Difloma a Hausa (PGDHS), Kano: Jami'ar Bayero.
- Maiyama, U. H.(2010) "Dangantakar Adabi da Al'adu: Nazarin Dabarun Sata a Waƙoƙin

- Muhammadu Gambo Fagada'", cikin DUNDAYE Journal of Hausa Studies Bol.1:3Sokoto: DNL Usmanu Danfodiyo University.
- Maiyama, U. H.(2008) 'Sata a Zamantakewar Hausawa: Nazarin Wakokin Barayi na Muhammadu. Gambu Fagada', kundin digirin Ph. D., Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Tsoho, M.Y. (2013) "Sata Cikin Zamantakewar Bahaushe a Mahangar Makadan Baka", cikin ZAUREN WAKA Journal of Hausa POETRY Studies ol. 1:1, Sokoto: DNL Usmanu Danfodiyo Unibersity.
- Yahya, A. B. (2016) *Salo Asirin Waka*, Sokoto: Guaranty Printers.
- Yahya, A. B. (2013) "Tsatsafi: Wani Digo Cikin Gulbin Nazarin Salon Wakokin Hausa." Cikin *DUNDAYE Journal of Hausa Studies vol 1:5*, Sokoto: Usmanu Danfodiyo University.
- Yahya, A. B. (2002) "Siffantawa Bazar Mawaaka: Wani Shako Cikin Nazarin Waka" cikin *Studies in Hausa Languages, Literature and Culture, 5*, Kano: Bayero Unibersity.
- Yahya, A.B. (1996) "In Praise of Thiebes: An Odd Category in Hausa Irak Poetry" cikin FARFARU JOURNAL OF MULTI-DISCIPLINARY STUDIES FJMDS) Volume 5 NO 2, Shehu Shagari College of Education, Sokoto, Page 165 to 194.